

Kan en mild straf være hård?

Af Birgit Kirkebæk

Abstract: På baggrund af mine handicaphistoriske studier fokuserer jeg i artiklen på den tidsubestemte straf og mennesker med udviklingshæmning. Hvad er det for sager, jeg er stødt på i arkiverne, og hvilken professionel logik er sagerne udtryk for.

Magten er ikke ejendom, men strategi, siger den franske filosof Michel Foucault. ”*En af de grundlæggende ideer i Overvågning og straf er, at de moderne samfund kan defineres som disciplineringsamfund*”.¹ ”*Magten har ingen essens, den er operativ. Den er ikke en egenskab, men derimod en relation*”.²

Ifølge Foucault er loven en forvaltning af lovstridigheder. Loven er en krig, der er ved at udspilles, hvor magten indgår som en aktuel strategisk udøvelse.³ Ifølge Foucault er et visuelt regime – eksempelvis fængslets indretning (det synlige) – og et sprogligt regime (klassifikation af lovovertrædelser, beregning af straffen) ikke den samme form og er ikke udtryk for samme formation. Det synliges form og det sigeliges form er forskellig.⁴ Men de to former etablerer kontakt, gennemtrænger hinanden – ”*Der er tale om en gensidig forudsætning mellem de to former. Og alligevel er der ingen fælles form, ingen konformitet, selv ikke en overensstemmelse*” [...]. ”*Naturligvis har fængslet som indholdsform sine egne udsagn, sine reglementer. Og naturligvis har strafferetten som udtryksform, kriminalitetens udsagn, sine indhold: om der så blot skulle være tale om nye former for lovovertrædelse, angreb på formuen snarere end på personen. Og de to former ophører ikke med at etablere kontakt, at gennemtrænge hinanden, at fravriste en del af den ene til fordel for den anden: strafferetten ophører ikke med at lede tilbage til fængslet og at frembringe indsatte fanger, mens fængslet ikke ophører med at reproducere kriminaliteten, at gøre det til et ”objekt”, og at realisere andre målsætninger end konciperet af strafferetten (forsvare samfundet, forvandling af den dømte, modulation af straffen, individuation)*”.⁵

---

¹ Gilles Deleuze: Foucault. Det lille Forlag, Frederiksberg 2004:44.

² Ibid:45-46.

³ Ibid:48.

⁴ Ibid:51.

⁵ Ibid.

Foucault pointerer, at magten altid er tilstedeværende, men at den ikke tilhører nogen. Den gennemsyrrer alle institutioner og relationer. Hvor der er magt til stede, er der også modmagtsforsøg. Loven udviser ikke nødvendigvis retfærdighed, men den afgør en strid om, hvad der skal gælde i et samfund på et bestemt tidspunkt i en bestemt historisk periode. Hvad er det så for diskussioner, stridigheder og love, som udviklingshæmmede har været underlagt?

I første omgang har det været diskussionen om, hvorvidt ”utilregnelige” og ”tilregnelige” skulle have samme straf. Fra midten af 1800tallet blev det norm, at ”utilregnelige” skulle behandles frem for straffes. Straffeloven af 10. februar 1866 opererede med begreberne ”delvis tilregnelig” eller ”utilregnelig”, og disse paragraffer gik i en lidt ændret form videre i Borgerlig Straffelov af 1930. Ifølge denne lov kunne åndssvage dømmes til anstalt eller til forsorg. At blive dømt til forsorg var det mildeste. Det betød kontrol og tilsyn udøvet af åndssvageforsorgen. At blive dømt til anstalt betød, at man skulle opholde sig på en bestemt anstalt. Opholdets varighed kunne ikke fastsættes. Den afhang af det faglige skøn. Det vil sige, at overlæge og Justitsministerium i fællesskab skulle afgøre, om en indsat havde forbedret sig så meget, at han eller hun kunne nøjes med tilsyn og anbringes eksempelvis i kontrolleret familiepleje.⁶

Diskussionerne om afstraffelse af ”utilregnelige” blev ført af progressive fagfolk, som mente, at det var uetisk at straffe mennesker med nedsatte åndsevner eller mental sygdom på almindelig vis. Men når man arbejder med arkiverne efter den danske åndssvageforsorg, bliver det tydeligt, at den ”milde” straf af mange såkaldt åndssvage blev opfattet som meget hård. Det var tidsubestemtheden, der blev opfattet som den værste straf. Det at man ikke vidste, hvor længe foranstaltningen skulle vare. Et tyveri kunne eksempelvis koste 40 dage på almindelig fangekost, men som behandlingsstraf kunne samme forseelse betyde, at du skulle være tvangsinterneret i flere år og måske under livslang kontrol. Først i 1954 blev der lovgivningsmæssigt givet mennesker, som var administrativt frihedsberøvet, adgang til at få deres sag prøvet ved en domstol.

Overtrædelserne

15-4-1956 skrev en mand indsat på Livø et brev til socialministeren og anmodede om at blive udskrevet af forsorg. Han havde tydeligvis skrevet brevet selv. Det er i visse passager uforståeligt,

---

⁶ Jf. Birgit Kirkebæk: Defekt og deporteret. Livø-anstalten 1911-1961. Forlaget SocPol, Holte 1997, kap. IV. Se også: Birgit Kirkebæk: Læfærdig og løstigtig – kvindeanstalten Sprogø 1923-1961. Forlaget SocPol, Holte 2004, kap. 6.

men meningen er klar nok. Manden spørger i brevet, om man kan dømmes til at være indsat på Livø på livstid, og om man ikke har ret til en værge. Brevet handler kort sagt om de indsattes rettigheder.

Det indledes således:

”Hr. Stisminister.

Nu vil jeg lige unskyl jer for ulejligheden det første vil jeg spørger om en Plæjer maa haver lov at slaa paa en der ligger i sælden”...[Nu vil jeg lige undskylde jer for ulejligheden – det første jeg vil spørge om er, om en plejer må have lov at slå på en, der ligger i cellen, B.K.s renskrift]

Socialministeren beder overlæge Wildenskov fra Den Kellerske Aandssvageanstalt om en udtalelse. Overlægen indsender en fire siders redegørelse til ministeren maj 1956. Han skriver, at manden er testet til I.K. 73 i 1946 og I.K. 70 i 1949. At han blev mentalundersøgt i 1954, og at der på det tidspunkt blev målt en I.K. på 66, og at han blev testet igen 1956 til I.K. 75. Overlægens skudsmål lød som følger: *”Han er let åndssvag, læseretarderet, selvoptaget, selvhævdende, barnlig, befinder sig i en psykopatlignende tilstand”*. Overlægen foreslog, at manden skulle forblive på Livø, og juni 1956 fik manden afslag på sit andragende om udskrivning fra anstaltens bestyrelse, som samtidig – som de var forpligtiget til efter en nyindført lov – oplyste ham om ankemulighed (Lov nr. 178 af 11. juni 1954, § 4, stk. 2).⁷

De overtrædelser, denne mand havde begået, var utallige flugtforsøg fra anstalter ”på land” samt indbrud og tyveri. Han blev senere overflyttet til sindssygevæsenet, fik en anden diagnose og blev udskrevet til egen bolig.

Ser jeg på de overtrædelser, som henholdsvis de mænd, der var indsat på Livø og de kvinder, der var indsat på Sprogø, begik, så var der tale om lidt forskellige typer forbrydelser. For mændenes vedkommende var det overvejende bortgang fra plads og tyveri, men der var også nogle med overtrædelser af seksuel art og voldsforbrydelser. For kvindernes vedkommende var det problemer med at holde ud i plads kombineret med utugt, prostitution, udbredelse af kønssygdomme og fødsler af ”uægte” børn.

---

⁷ Beskyttet kilde. Arkivet efter Den Kellerske Aandssvageanstalt.

I 1938 ønskede overlæge Wildenskov fra Den Kellerske Aandssvageanstalt at gøre status over Sprogø-anstaltens første femten år, og han påbegyndte et notat om ”Sprogøalumner”.⁸ Der ligger flere håndskrevne notater i sagen, som ser ud til at være udarbejdet over tid. På ti store folioark i fuld bredde er udarbejdet en skematisk oversigt over 160 kvinders forhold m.h.t. alder ved indsættelse, årsag til indsættelse, usædelighed (opdelt i tre rubrikker: almindelig, prostitution, venerisk), indlagt fra, opholdets varighed, familiepleje, tilsyn, udskrevet, senere skæbne, genindlæggelser, I.Q.[I.K.], karakteristik af kvinden og oplysning om, hvorvidt kvinden senere blev gift. Der ligger desuden et langt, håndskrevet notat, hvor ø-anstaltens ide, virke og effekt beskrives. Endelig ligger der en beskrivelse af de 6 først indlagte kvinder på Sprogø. Første beskrivelse lyder således:

”Anbringes af Sogneraadet i en Plads, men Husbond har Samleje med hende en Snes Gange. Senere indlader hun sig med andre og føder et Barn. Anbringes paa Riis Plejehjem til Indl. paa Sprogø. – I.Q. 1923 = 52,5. Under Feriebesøg Samleje med tidligere Barnefader (1926). Steriliseres Juni 1930.- Fmpl. [familiepleje] 9-7-1930. Juli 1931 gaar Tur med Broderen [---], men denne udnytter hende som seksuelt Aktiv overfor Kammeraterne. Flyttes derfor 1-9-1931 til fjernere Plejested. Her er man træt af hende April 1934, hvorfor til ny Pleje. Hun er opsat paa at blive gift, har prøvet Forlovelse, men Manden var ganske uegnet. Har siden været i samme Pleje”.

Beskrivelsen er karakteristisk hvad ”det erotiske” angår. Det er ikke kvinden, som er blevet udnyttet af sin husbond, tværtimod står der, at hun også *senere* indlader sig med andre og føder et barn. Beskrivelsen leder tanken hen på ”almindelig usædelighed” som er en af de rubrikker, Wildenskov benytter i sit oversigtskema.

”Da Kvindehjemmet paa Sprogø 1-8-1938 har bestaaet i 15 Aar har jeg anset det for rimeligt at vi redegør for de indvundne Erfaringer”, skrev Wildenskov i et af notaterne, og han fortsatte: *”Der har i alt været indlagt 160 Patienter. Aarsagen til deres Indlæggelse har været forskellig, men Usædelighed indgaar dog som Hovedfaktor”.* Wildenskov skrev som tidligere omtalt, at Sprogø-pigerne selv skelnede mellem *”uskyldig Usædelighed”* og *”skyldig Prostitution”*, og at Wildenskov var tilbøjelig til at give dem ret i denne skelnen. *”Gennemgaaende kan man tale om Usædelighed,*

---

⁸ Arkivfond: Den Kellerske Aandssvageinstitution. Arkivsignatur: SOC 50, 1990/40. Korrespondance Sprogø 1910-1970. Sag: ”Sprogøalumner”. Landsarkivet for Nørrejylland.

hvis Kvinden giver sig hen til et Flertal Mænd og dette er en Regel eller gentager sig ret jævnligt”, skrev Wildenskov. Som prostitueret regnede han alene den kvinde, ”som har modtaget kontant Betaling for Samleje med en hende ukendt Mand”.

Wildenskov havde opgjort sin statistik over de 160 kvinder således:

”I alt har [vi] 136 Sprogø-Kvinder med almindelig Usædelighed. Af dem har 61 født eller aborteret i alt 142 Gange. 18 eller 11% af 160 har været prostituerede, medens 3 har været mistænkt for Prostitution, men Beviser herpaa mangler. Da saaledes 85% af Materialet har levet usædeligt kan det ikke undre, at en Del har paadraget sig veneriske Sygdomme. Hyppigst drejer det sig om Gonorrhoe, i nogle Tilfælde erhverver samme Kvinde op til 4 Gange Gonnorrhoe. 46 Piger har haft Gonorrhoe. 13 Piger har haft Syfilis”. Overlægen fortsætter: ”Usædelighed og Prostitution er ikke den eneste Forsyndelse disse Kvinder har gjort sig skyldige i. Deres ofte explosive, uhæmmede Sind, svigtende Hæmninger og [ulæseligt ord] fører dem ud i en Række Lovovertrædelser. Saaledes har 96 gjort sig skyldig i Rømning fra [ulæseligt] eller anden Vagabondage. 50 er rømmet en eller flere Gange og 59 har været vagabonderende”.

Wildenskov oplister pigernes forsyndelser således:

- ”Tyveri 40
- Falsk Anmeldelse for voldtægt 2
- Overtrædelse af Polititilhold 8
- Paaført andre venerisk Smitte (§ 181) 7
- Blodskam 9
- Uterlighed mod Dreng 1
- Barsedrab 3
- Brandstiftelse 5
- Betleri 4
- Drabsforsøg og Overfald 2”.

Det er bemærkelsesværdigt at blodskam (incest) alene lægges kvinderne til last. Dette kan ses i sammenhæng med det tidligere nævnte eksempel, hvor en husbonds misbrug af en pige alene tillægges hende som skyld.

Ud af 152 foretagne undersøgelser ud fra den tids standard, var der 26 kvinder, som havde en I.K. på 76 eller derover.⁹ De var altså ikke åndssvage efter de gældende kriterier, hvor I.K. grænsen mellem normalitet og åndssvaghed blev sat til I.K. 75, men de var alligevel blevet idømt det, retsvæsenet og fagfolk opfattede som en mild straf.

Repressalierne

Repressalierne for de ovennævnte lovovertrædelser var som nævnt anstaltsanbringelse og inddragelse under åndssvageforsorg. Men alligevel bliver repressalierne uforståelige, hvis de ikke anskues i sammenhæng med tidens faglige og politiske diskurser.

En diskurs angik som nævnt samfundets foranstaltninger overfor ”mentalt afvigende” lovovertrædere, og den omfattede diskussioner om, hvorvidt disse mennesker skulle behandles frem for straffes.

En anden diskurs angik befolkningens sundhedstilstand og moral, hvor især kvinderne i første halvdel af 1900tallet var i fokus som smittespredere af kønssygdomme, men også som nedbrydere af ældre tiders kvindes rolle.

En tredje diskurs handlede om arbejdsmoral og arbejdssevne. Hvem var værdige til at modtage hjælp, og hvem var uværdige, fordi de havde bragt sig i situationer, hvor de ikke kunne klare sig selv – eksempelvis født børn uden for ægteskab, som fattigvæsenet måtte tage sig af. I denne diskurs indgik også vagabondering som fænomen. Det at gå fra sit ansættelsesforhold, at rende fra sin plads, blev opfattet som et alvorligt normbrud, der krævede repressalier af forskellig art.

Endelig spillede diskursen om befolkningens arvelige egenskaber en væsentlig rolle fra slutningen af 1800tallet og op gennem første del af 1900tallet. Fagfolk og politikere var bange for, at befolkningens arvelige sundhed var for nedadgående, idet de bedst uddannede fik få børn, mens ”proletariatet” fik mange. Der indledtes en jagt på degenererede personer, som havde familiære ophobninger af problemer i familien. Det kunne være så forskellige ting som mentale sygdomme, selvmord, kriminalitet og hysteri, men alle disse fænomener blev opfattet som tegn på et og det

---

⁹ Læs videre om dette i Birgit Kirkebæk: Letfærdig og løsagtig – kvindeanstalten Sprogø 1923-1961. Forlaget SocPol, Holte 2004, kap. 5

samme – nemlig degeneration. På baggrund af dette blev der i 1920'erne og -30'erne indledt en lovmæssig "krig" mod udviklingshæmmede med henblik på at indfange dem og anbringe dem på anstalt – dette med henblik på sterilisation. Det skete ved hjælp af sterilisationsloven af 1929, åndssvage_loven af 1934, samt den udvidede sterilisations- og kastrationslov af 1935.¹⁰

Begrundelserne

Begrundelserne for den milde straf og de påtvungne anbringelser under åndssvageforsorg var todelt. De pågældende blev anbragt af hensyn til samfundet og den pågældende selv. Der er ingen tvivl om, at tidligere tiders fagfolk reelt har ment, at foranstaltningerne var rimelige, og at behandlingen var nødvendig. De har ønsket at oplære folk til at arbejde disciplineret, og de har ønsket at lære de indsatte en adfærd, som passede til de gældende normer på det pågældende tidspunkt. Mændene på Livø blev eksempelvis oplært i landbrug, mens kvinderne på Sprogø blev oplært i det, enhver husmoder på landet burde kunne. Tanken var, at en ansættelse som karl eller pige på landet ikke alene lå indenfor mulighedens grænser, men også var behæftet med en form for mental helse. Landlivet var det sunde, mens bylivet blev betragtet som det sted, hvor folk blev fristet til igen at begå lovovertrædelser. Men ifølge kilderne var det langt fra alle unge mænd og kvinder, som drømte om et liv på landet – slet ikke hvis de selv var opvokset i en by.¹¹

Perspektiverne

Hvad skal man egentlig sige til en beretning, som den jeg her er kommet med? Hvad kan vi lære af den?

For det første bliver det synligt, at det, vi som fagpersoner og politikere måske opfatter som en mild foranstaltning kan opleves på en anden måde af de, som foranstaltningen er rettet imod.

For det andet, er det også tydeligt, at love er udtryk i tiden og skal tolkes sammen med tidens politiske tendenser. Vores egen tids indvandrer- og flygtningepolitik viser denne sammenhæng.

Men for det tredje er det et spørgsmål, om der ikke også er ting, vi glemmer at diskutere. Det tyder en undersøgelse, som Center for Ligebehandling af Handicappede foretog i 1996 på. Undersøgelsen

---

¹⁰ Jf. Birgit Kirkebæk: Da de åndssvage blev farlige. Forlaget SocPol, Holte 1993.

¹¹ Se om kampen mellem den "gamle" og "nye" forsorg i Birgit Kirkebæk: Normaliseringens periode. Dansk åndssvageforsorg 1940-1970. Forlaget SocPol, Holte 2001.

handlede om behandlingen af udviklingshæmmede lovovertrædere.¹² Det, der blev problematiseret, var, at nogle udviklingshæmmede lovovertrædere blev ”glemt” i systemet, når først de havde fået deres dom.¹³ Det var faktisk også det, der skete med mange af ”Livø-mændene” og ”Sprogø-pigerne”. De eller deres familier måtte også efter ø-anstaltens nedlæggelse i 1961 gøre en aktiv indsats for at udvirke progression af behandlingen og eventuelt udskrivning. De tidligere Livø-mænd og Sprogø-piger blev efter nedlæggelsen placeret i anstalter på land. De, der var dømt til anstalt, kom på lukket afdeling. Dette var ikke nødvendigvis et bedre sted at være end ø-anstalten, for tidsubestemtheden og det usikre fremtidshåb flyttede med.

Anvendt litteratur:

Center for Ligebehandling af Handicappede. Årsberetning for 1996.

Deleuze, Gilles: Foucault. Det lille Forlag, Frederiksberg 2004.

Kirkebæk, Birgit: Da de åndssvage blev farlige. Forlaget SocPol, Holte 1993.

Kirkebæk, Birgit: Defekt og deporteret. Livø-anstalten 1911-1961. Forlaget SocPol, Holte 1997.

Kirkebæk, Birgit: Normaliseringens periode. Dansk åndssvageforsorg 1940-1970. Forlaget SocPol, Holte 2001.

Kirkebæk, Birgit: Letfærdig og løsagtig – kvindeanstalten Sprogø 1923-1961. Forlaget SocPol, Holte 2004.

---

¹² Center for Ligebehandling af Handicappede. Årsberetning for 1996.

¹³ Flere initiativer er taget efterfølgende for at rette op på det problem – jf. NDU-nyt nr. 1, december 2005.